

RĂZBOI ȘI PACE ÎN EVUL MEDIU EUROPEAN: CREDINȚA CA MOD DE VIAȚĂ

DRAGOȘ DRAGOMAN

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

dragos.dragoman@ulbsibiu.ro

ORCID:0000-0001-5939-3484

DOI: 10.2478/saec-2025-0027

Title: War and Peace during the European Middle Ages: the Cristian Faith as Way of Life

Abstract: The European culture during Middle Ages could only be taken as a complete civilization by the due emphasis on its religious faith. Therefore, the unity and the content of the Western part of the former Roman Empire is to be seen in the Cristian faith. Solely by this feature, Western Europe is to be seen as *Respublica Christiana*. And this is not a simple reference to the religious faith preached by the priests, but a sacred element that was infusing every aspect of life. It is not surprising that war, kingship, military expeditions, cultural rivalries and, finally, the economic domain, were all subjected to religious meanings. The retrieved economic prosperity is the new dimension that shakes the balance between the holy war of crusades, the ascesis of the religious orders and the economic development, finally heading towards the economic take-off of the ending Middle Ages.

Keywords: *Christianity; religious faith; Western Europe; economic development; Middle Ages;*

Religia creștină este cea care definește întregul Ev Mediu european. Ea este cea care face să existe în Europa o civilizație medievală, în adevăratul sens al cuvântului. Ca atare, ea era simțită ca trăsătura definitorie a spațiului Europei Occidentale, fiind exprimată prin termenii de „popor creștin” (*populus christianus*), de „republică creștină” (*respublica christiana*) sau chiar de „lume creștină” (*orbis christianus*).¹ Chiar și un autor marxist, precum Le Goff, acceptă această definiție.² Nimic surprinzător, spațiul de civilizație occidentală era definit prin contrast religios cu dușmanii săi, cu saracenii cei insolenți, grecii cei schismatici sau tătarii cei feroce, așa cum îi numește Papa Inocențiu al IV-lea în deschiderea conciliului de la Lyon din 1245.³ Adevărată republică spirituală, Europa occidentală își găsește pacea și ritmul de creștere economică, ajungând la un maxim de prosperitate în-

¹ Jacques Le Goff, *Saint Louis*, Paris, Gallimard, 1996, p. 50.

² Idem, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, Flammarion, 2008. Totuși, vorbind despre domnia Sfântului Ludovic (regele Ludovic al IX-lea al Franței) căruia îi dedică o monografie, Le Goff îi pune în gardă pe cititori despre lipsa de referințe la poporul muncitor la treburile câmpului. „Le cer cititorilor acestei cărți să păstreze în memorie existența tăcută a acestei mulțimi țărănești ce nu transpare (din paginile cărții, n. n.), dar pe care se bazează glorioasa domnie a Sfântului Ludovic” (trad. n.), Jacques Le Goff, *Saint Louis*, p. 69.

³ *Ibidem*, p. 50.

ternă la mijlocul secolului al XIII-lea: creștere demografică, progres economic rural, progres social; explozie urbană, revitalizarea artizanatului și comerțului, inclusiv al celui la distanță; noi dezvoltări în sectoarele producției textile și cel al construcțiilor; realimentarea economiei cu emisii monetare de mare valoare, argint și aur; progres social prin protecția văduvelor și orfanilor, a săracilor, leproșilor și bolnavilor de tot felul; în final, restrângerea violenței cotidiene și limitarea războiului la o cauză justă.⁴

În fapt, această ultimă condiție este prima condiție a tuturor progreselor economice și sociale, iar religia este temeiul ei. Printr-o mișcare de-abia perceptibilă, în jurul anului 1000,⁵ războiul a devenit condamnabil, ca având o reputație proastă. În imaginarul înalților prelați, o nouă imagine a păcii se instalează, în centrul unei concepții globale despre cosmos, societate și mântuire, într-un proces general de *renovatio*.⁶ Cum mileniul Patimilor lui Hristos se împlinea, toți membrii republicii creștine trebuiau să se pocăiască, să se curețe de păcatele cărnii, să se înfrâneze în vărsarea de sânge, la fel cum o făceau în folosința banilor și a plăcerilor carnale.⁷ Spiritul de agresiune și tot ce-l susținea erau condamnate ferm ca păcat; ce era acum bun, drept și normal era pacea. Pacea era ordinea lucrurilor, pacea era Dumnezeu însuși.⁸

Într-o anumită măsură, continuă Duby, nu este întâmplător că mișcarea pentru pace survine exact în momentul în care relațiile comerciale prind un avânt decisiv în economia occidentală, după secole de regres economic,⁹ datorat fărâmițării politice și pierderii bazinului occidental al Mediteranei în favoarea noilor formațiuni politice musulmane din Africa de Nord.¹⁰ Era acum nevoie ca schimburile economice să înlocuiască devastarea și jaful, bucurându-se de pacea târgurilor și iarmaroacelor, de răspândirea monedelor de argint (după secole de dominație a măruntelor monede de cupru) ce poartă acum semnul crucii, la fel cum crucea este cea care marchează, la întretăiere de drumuri, spațiul sfânt al protecției divine în fața violenței senioriale, dar și cea care-i protejează pe cruciați de orice acțiune ostilă.¹¹ Noua și susținută creștere economică, ce înnoiește peisajul social și politic, nu putea rămâne fără efecte mai profunde, chiar contradictorii. Sub efectul creșterii și acumulării bogăției, arenda capătă o importanță tot mai mare, în detrimentul exploatarea directă a feudei nobiliare.¹² De-a lungul acestei expansiuni rurale ce începe după anul 1000,¹³ marcate de punerea în valoare a noi parcele sustrase zonelor

⁴ *Ibidem*, p. 52.

⁵ Georges Duby, *Anul 1000*, trad. rom. Maria Ivănescu, Iași, Polirom, 1996.

⁶ Idem, *Le dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214*, Paris, Gallimard, 1973, p. 104.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Henri Pirenne, *Mahomed și Carol cel Mare*, trad. rom. Sanda Oprescu, București, Meridiane, 1996.

¹⁰ Franco Cardini, *Europe et Islam. Histoire d'un malentendu*, trad. fr. Jean-Pierre Bardos, Paris, Seuil, 2002.

¹¹ Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines*, p. 105.

¹² Idem, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe – XVe siècles)*, Paris, Flammarion, 1977, p. 158.

¹³ Idem, *Guerriers et paysans, VIIIe – XIIe siècle. Premier essor de l'économie européenne*,

împădurite sau mlăștinoase, domeniul feudal se adaptează modificărilor mediului economic și social. În întreg occidentul se manifestă vigoarea exploatațiilor de mărime medie, conduse de mici nobili rămași pe feuda străbunilor lor, de intenđenții principilor și ai prelaților și din ce în ce mai mult de către fermieri, unii fiind chiar de origine țărănească.¹⁴

Noua ideologie a Bisericii, construită în jurul păcii divine, nu inhibă doar violența specifică jafului și distrugerii ca formă de pedeapsă nobiliară față de cei ce și-au încălcat jurământul feudal sau ca formă de câștig economic prin depozitarea dușmanilor, ea inhibă și tendința de a da gratuit, măriniția specifică castei războinicilor, virtuți asociate agresivității în cadrul moralei cavaleresti.¹⁵ Acesta este pasul decisiv al clericilor, specific secolului al XII-lea, de a se adapta noilor realități ale creșterii economice și ale bunăstării răspândite, marcat de toleranța crescândă pentru activitățile productive, ce va conduce Biserica, în final, la a pacitiza cu oamenii de afaceri și la a sanctifica profitul.¹⁶

Înainte de a vedea care a fost evoluția acestei contradicții legate de bani și profit, să vedem cum a fost integrată o contradicție aparent și mai mare, cea dintre pacea divină și războiul justificat religios. Cum se explică că în timpul cruciadei la care participă personal Ludovic al VII-lea, regele Franței, regatul lăsat în paza oamenilor săi de încredere a fost cufundat în „pacea lui Dumnezeu” predicată de Biserica? Întors din cruciadă, reunind la Soissons în iunie 1155 arhiepiscopii de Sens și de Reims, pe ducele Burgundiei și pe conții de Flandra și de Champagne (adică la cererea preoților și la sfatul baronilor), pentru a calma vâltoarea celor răi și a ține în frâu violența celor care jefuiesc, regele a decretat o pace de zece ani. O pace care să ferească bisericile, să-i apere pe țărani și pe comercianți și pe oricine de bună credință.¹⁷ Regele Franței este regele sfârșitului timpului, al întregului neam omenesc adunat împreună.¹⁸ Fiind în comuniune directă cu Cerul, el poate lupta în timpul păcii, pentru că este brațul înarmat al lui Dumnezeu.¹⁹ Pentru că luptă pentru triumful binelui, el poate chiar recruta pentru aceasta oameni care nu sunt făcuți pentru a lupta, cum sunt orășenii, locuitorii diferitelor comune urbane. Ba chiar și episcopii pot să-i mobilizeze pe țărani din parohie, să-i scoată din muncile câmpului pentru a-și uni eforturile cu cavalerii regelui, atunci când nevoia se prezintă.²⁰ Acestea sunt milițiile parohiale, formate din oameni simpli din popor, asocieri în vederea păcii, împotriva bandelor locale sau de mercenari demobilizați, scăpați din mână, nemulțumiți de soldă și puși pe jaf și distrugere.²¹

Paris, Gallimard, 1973.

¹⁴ Georges Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*, p. 160.

¹⁵ Despre idealurile cavaleresti ce transpar din opere literare, mituri și legende, a se vedea Julius Evola, *Misterul Graalului*, trad. rom. Dragoș Cojocaru, București, Humanitas, 2008.

¹⁶ Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines*, p. 105.

¹⁷ *Ibidem*, p. 127.

¹⁸ De multă vreme, istoria politică a Creștinătății era dominată de profeții milenariste, ce prevesteau fie împăratului, fie regelui Franței, că vor fi ultimii domnitori înaintea Apocalipsei. Vezi Jacques Le Goff, *Saint Louis*, p. 79.

¹⁹ Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines*, p. 123.

²⁰ *Ibidem*, p. 122.

²¹ Mercenari plătiți de regele Angliei pentru campaniile sale de pe teritoriul european (în special

Această este contradicția aparentă dintre pacea lui Dumnezeu și acțiunea militară a regelui. Pentru că Dumnezeu nu este doar Mielul Sfânt, el este și capul armatei, un rege teribil ce ține în mână spada. El este cel Etern ce folosește trăsnetul pentru a curma păcatele. În paginile Apocalipsei, Hristos e înarmat cu sabia.²² Îl putem reprezenta conducând armata, fiind în fruntea ei în lupta de zi de zi împotriva forțelor care-i contestă decretul, scrie Duby, conducând atacul, asediind fortărețe, calcându-și dușmanii în picioare.²³ De aceea, un bun creștin se alătură armatei Domnului, stă sub drapelul Său de luptă. Creștinul are, astfel, dezlegarea și obligația de a pune mâna pe armă, pentru a-L ajuta să-i apere pe cei slabi, să răzbune ofensele aduse, să înfrângă necredința. *Tuitio, ultio, dilatatio*, scrie Duby, a apăra, a răzbuna și a extinde domeniul credinței adevărate, sunt cele trei aspecte ale acțiunii militare necesare. Pentru că lumea este decăzută, imperfectă, pacea nu poate fi făcută fără război și fără violență.²⁴

Nu trebuie trecut cu vederea peste procesul de diferențiere socială, de specializare funcțională, ce are loc în timpul conciliilor organizate de episcopi în vederea instaurării Păcii lui Dumnezeu. Organizate cu ajutorul principilor locali, conciliile erau un răspuns la incapacitatea regilor Franței de la sfârșitul secolului al X-lea de a-și respecta îndatoririle, lăsând regatul, mai ales provinciile cele mai îndepărtate, pradă dezordinii, războiului prost orientat și mai ales dezordinii celei mai periculoase, anume ereziei.²⁵ Ideea unei îndatoriri specifice și posibilitatea folosirii violenței pentru a apăra, a răzbuna și a răspândi credința erau în deplin acord cu mentalitatea și morala pre-creștină a acestei „caste” de războinici, pătura socială dominantă din rândurile cărei se recrutează și formează preoții.²⁶ Nimic surprinzător, deci, că în dezbaterile conciliilor secolului al XI-lea se cristalizează imaginea simbolică tripartită a funcțiilor sociale, delimitând domeniul social al acțiunilor specifice celor care se roagă (*oratores*), celor care poartă războaiele (*bellatores*), celor care muncesc (*laboratores*).²⁷

Această delimitare funcțională, tripartită, era încununarea și recunoașterea unui lung proces de structurare socială. La capătul unei evoluții seculare ce a transformat atât tehnicile de luptă, cât și raporturile politice și relațiile interumane,

cele din 1339-1346, 1355-1356, 1359-1360), din fiefurile sale din vestul Franței sau participanți la expedițiile de cucerire sau de intimidare a nobilimii franceze, refuzau reîmbarcarea și rămăneau pe continent. Fără soldă, fără ocupație, ei nu se integrau societății locale. Adăpostiți în diverse fortărețe, ei răvășeau zonele rurale adiacente, cerând taxe de protecție țăranilor pe care-i amenințau cu distrugerea recoltelor. Acestor ostași li se adăugau dezlădăcinații și declasații, bastarzi nobili și delincvenți de drept comun, drojdia societății, anteriori sosirii mercenarilor, pentru a forma bandele de criminali și jefuitori ce erau cunoscute drept „companii”. Despre incapacitatea puterii regale centrale de a lupta eficient cu aceste „companii”, a se vedea Philippe Contamine, *Azincourt*, Paris, Gallimard, 2013, p. 63.

²² Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines*, p. 106.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 108.

²⁶ *Ibidem*, p. 106.

²⁷ Idem, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*, trad. rom. Elena-Natalia Ionescu și Constanța Tănăsescu, București, Meridiane, 1998.

țărâniea se găsea acum total supusă, în cadrul regimului seniorial, exploatării stăpânilor săi nobili, în timp ce acțiunea militară devenise monopolul unui număr limitat de cavaleri ce dețineau armele cele mai eficace.²⁸ Astfel, tripartiția nu face doar să le atribuie celor din ordinul războinicilor folosirea armelor, ci și să le impună îndatoriri, protejându-i pe toți cei neînarmați și vulnerabili (călugări, preoți și masa mare a săracilor), cu o Pace a lui Dumnezeu, nu cu o pace a regelui, din moment ce acesta din urmă nu este capabil să o impună.²⁹ În practica de zi cu zi, îndatorirea cavalerilor de a-i apăra pe cei fără apărare nu era decât parțial îndeplinită, de cele mai multe ori neglijată în impetuositatea războinică și în dorința de înăvuiere prin forță. Lumea rurală medievală dezvoltă, astfel, o ură tenace împotriva oamenilor războiului, ce se combină cu cea nutrită față de seniorii locului și față de nobilime, în general.³⁰ Bunuri mobile și imobile, recolte, pomi fructiferi, animale domestice, utilaje agricole, în final, țăranii înșiși, toate sunt pradă ușoară pentru cei înarmați.³¹ Ca atare, în fața nerespectării pactului social, țăranii exasperați visează la un război pe care să-l conducă singuri, un război fără milă.³² În lipsa lui, soluțiile care rămân este plata unei taxe de protecție voluntară în speranța unor concesiuni din partea cavalerilor, respectiv răzbunarea armată împotriva lor, de câte ori lipsa de represalii părea probabilă, cel mai adesea prin indulgență regală.³³

Prin funcția tripartită, nobilimea înarmată era oarecum îndiguită, izolată, abandonată dincolo de limita legii, care era pacea divină. Dar pentru a nu-i lăsa în mreața tentațiilor rele pe acești cavaleri violenți și puși pe jaf, mai ales pentru că erau botezați creștinește, Biserica considera că este de datoria sa să-i îndrume și să le mântuiască sufletele.³⁴ De aceea, binecuvântându-le armele, pe care aceștia le purtau ca emblema a superiorității lor, preoții participau la efortul de domesticire, de convertire a scopurilor lor, în vederea sprijinirii tuturor celor îndreptățiți prin naștere și avere să devină actori ai războiului drept, ai războiului sfânt.³⁵ Cu armele sfințite asemeni spadei regale, acești cavaleri plecau în 1095 spre Ierusalim, pentru a dezrobi creștinii, a proteja pelerinii și a elibera Sfântul Mormânt, violența lor specifică, greu de stăvilit, fiind astfel orientată în afara comunității creștine.³⁶

Prin funcția tripartită, un rol special îi revine regelui. El este cel care conduce armata cavalerilor, el este în vârful piramidei nobiliare.³⁷ Regele învață, din primul

²⁸ Idem, *Le dimanche de Bouvines*, p. 109.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Philippe Contamine, *Azincourt*, p. 136.

³¹ *Ibidem*.

³² Exasperați, țăranii revoltați au răvășit constant domeniile nobiliare, uneori dând dovadă de multă violență. Mai ales acei „Jacques”, țăranii răsculați din Beauvaisis în 1358, au rămas în istorie prin încercarea de a-și uni forțele cu burghezia pariziană condusă de Etienne Marcel. Deși înfrânți, țăranii și-au dovedit puterea de luptă în momente de disperare socială, prevestind cu secole înainte alianța cu burghezia orașelor ce va distruge bazele sociale ale dominației nobiliare odată cu Revoluția Franceză.

³³ Philippe Contamine, *Azincourt*, p. 136.

³⁴ Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines*, p. 109.

³⁵ *Ibidem*, p. 110.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Despre diferențierea funcțională și formarea clasei nobiliare feudale, vezi Georges Duby, *Sei-*

moment al domniei, funcția suzeranității, judecându-și supușii, primind din partea lor jurământul de fidelitate feudală, distribuindu-le beneficii, fiefuri, feude, rente. Deși cavaler, el este singurul primit în altarul bisericii, alături de preoți și episcopi. Funcția sa este una specială, iar statutul său unul la fel. Conducând domeniul temporal, laic, el are totuși un caracter divin. Cum lumea terestră este, în perfecțiunea sa, oglindirea ordinii cerești, funcția sa esențială este de a pune societatea pe care o conduce în comuniune cu divinitatea.³⁸ Deși determinat prin naștere, pe baza unei tradiții dinastice, el rămâne cel uns cu Mirul Sfânt, el este cel uns de Dumnezeu. Cum scrie Le Goff, chiar și atunci când Dumnezeu este încruntat și își pedepsește poporul pentru fărâdelegile lui, regele rămâne un scut pentru poporul său creștin și prin el trece comunicarea dintre Dumnezeu și regatul pe care regele îl conduce.³⁹

Prin ungere cu Mirul Sfânt, regele dobândește cel de-al doilea corp, un corp etern, subtil, indestructibil, veșmânt unic pe care l-a purtat, la rândul său, predecesorul, pe care-l vor purta, în veci, toți succesorii.⁴⁰ Chiar debil, bolnav sau copil încă, minor, regele poartă acest veșmânt regal al celui de-al doilea și etern corp, cel care-i conferă statutul special de legătură a regatului cu Cerul. Ne putem imagina încoronarea regelui Franței, Ludovic al IX-lea, copil de 12 ani, pe umerii căruia se punea povara regatului (împărțită cu mama sa Isabella de Castilia). Pe 29 noiembrie 1226, la Reims, ore întregi, într-o catedrală în construcție, o liturghie cu gesturi și cuvinte stranie, vedem un copil împovărat cu un mantou, cu multe însemne nobiliare, cu o coroană grea, luat de vertijul dat de cântul liturgic, de rugăciuni, de rituri de neînțeles, de mirosul de tămâie.⁴¹ După încoronare, regele nu va fi doar omul ce era înainte, ci și locotenentul lui Hristos pe pământ, răspunzând de viața terestră și cerească a supușilor săi. Prin puterea dată de acest corp mistic, la ocazii speciale, regele își va putea chiar vindeca miraculos supușii de scrofule.⁴² Dar mai ales, va putea să sprijine Biserica și ordinele sale mănăstirești prin privilegii și ordine de protecție.

Consacrat lui Dumnezeu, regele sporește gloria credinței. Așa face Ludovic al IX-lea, regele Franței, construind în 1248 o nouă capelă palatină (capelă privată regală) pentru a adăposti sfintele relicve ale Pătimirii lui Hristos, coroana de spini, vârful sulitei, buretele ce fusese îmbibat în oțet, precum și o parte din Adevărata Cruce a Răstignirii. Pentru acestea, sfânta capelă (*La Sainte Chapelle*) trebuia să fie nu doar relicvar, ci și templu, de unde maiestuoșitatea, eleganța arhitectonică, inovația tehnică a stilului gotic flamboiant, transparența vitraliilor, dimensiunea sa impresionantă pentru o capelă palatină.⁴³ Nici nu putea fi altfel în prezența acestor sfinte relicve. În prezența lor, credincioșii se transpun prin credință în timpul și

gneurs et paysans. Hommes et structures du Moyen Age (II), Paris, Flammarion, 1988.

³⁸ Jacques Le Goff, *Saint Louis*, p. 88.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Ernst H. Kantorowicz, *Cele două corpuri ale regelui. Un studiu asupra teologiei politice medievale*, trad. rom. Andrei Sălăvăstru, Iași, Polirom, 2014.

⁴¹ Jacques Le Goff, *Saint Louis*, p. 98.

⁴² Marc Bloch, *Les rois thaumaturges*, Paris, Armand Colin, 1961.

⁴³ Pentru o descriere a capelei regale, vezi Henri Fauriol, *L'Art d'Occident*, vol. 2, *Le Moyen Age gothique*, Paris, Armand Colin, 1955.

spațiul sacru al Patimilor lui Hristos. Emoția regelui și a suitei sale la primirea inestimabilului giuvaer sfânt (*inaestimabilis margarita*) este atât de mare, încât lacrimile curg pe obrajii tuturor.⁴⁴ Timpul profan se evaporă și cei prezenți pășesc în timpul sacru al Răstignirii, devenind martorii lui Hristos.⁴⁵

Fiind singurul cavaler ce este primit în altarul bisericii, singurul care este uns cu Mirul Sfânt ca locotenent al lui Hristos pe pământ, regele are o relație specială cu Biserica, fiind mai apropiat spiritual de una dintre congregațiile sale. În cazul regelui Franței Ludovic al IX-lea este vorba de cistercieni. Abația de la Royaumont, parte a capitlului general de la Cîteaux, intra în 1229 în rețeaua regală ce avea în centrul său abația de la Saint-Denis.⁴⁶ Iar la ridicarea edificiului religios, închinat memoriei tatălui său și îndeplinindu-i testamentul, regele Franței Ludovic al VIII-lea, însuși Sfântul Ludovic (Ludovic al IX-lea) muncea ca orice călugăr cistercian, cărând pietre și mortar alături de frații săi. Încă de pe acum, notează Le Goff, se manifestă nu doar gustul regelui pentru edificiile religioase, ci și pietatea îmbibată de smerenie și intransigență devoțională.⁴⁷

Nu era deloc neobișnuit ca regele, uneori întreaga sa dinastie, să stabilească raporturi speciale cu ordinele mănăstirești. Dorința regelui Ludovic al VIII-lea ca propria sa familie să fondeze o mănăstire și să o ofere în dar unui ordin mănăstiresc, dorința ca descendența sa regală să facă o alianță cu un astfel de ordin, care s-ar ruga neîncetat pentru bunăstarea și protecția regilor, nu este nouă. Încă de la Hugues Capet, dinastia capețiană stabilise o legătură specială cu câteva mănăstiri, cu cele de la Tours, Fleury,⁴⁸ Barbeau, Saint-Denis sau canonicii de la mănăstirea Saint-Victor din suburbiile Parisului.⁴⁹ Deși abatele de la Saint-Victor fusese un apropiat al tatălui său, tânărul rege Ludovic al IX-lea înclina vădit către asceza cisterciană.⁵⁰ Ordin mănăstiresc al unor călugări benedictini reformați din secolul al XII-lea ce integrau vieții contemplative și munca de tot felul, cistercienii aveau să cucerească întreaga Europă catolică, împingând construcțiile lor până în teritorii îndepărtate precum Igrîș (județul Timiș) sau Cârța (județul Sibiu).⁵¹ Sistemul de tip

⁴⁴ Jacques Le Goff, *Saint Louis*, p. 145.

⁴⁵ Despre flexibilitatea timpului sacru, ce devine reversibil, vezi Mircea Eliade, *Le sacré et le profane*, Paris, Gallimard, 1965, p. 63. Așa explică Eliade de ce, în *Uciderea pruncilor* a lui Pieter Bruegel și în alte scene biblice, oamenii sunt îmbrăcați tipic flamand, iar peisajul este unul de iarnă, specific Țărilor de Jos. Privitorii tabloului trăiesc scena ca și când ea le este contemporană, o au în fața ochilor ca pe o realitate personală, intimă. Abia în epoca modernă în care noi trăim apare o ruptură între timpul biblic și timpul prezent, de unde și o tendință de autenticitate istorică, prin folosirea cât mai adecvată a hainelor, peisajului și mediului construit în orice scenă „reconstituită” cât mai fidel, capabilă să ne dezvăluie cum se trăia „pe atunci”.

⁴⁶ Jacques Le Goff, *Saint Louis*, p. 123.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 122.

⁴⁸ La Fleury-sur-Loire se află, din secolul al VII-lea, o parte din moaștele Sfântului Benedict din Nursia, fondatorul Mănăstirii de la Monte Cassino și al rânduielii monahale benedictine din anul 529.

⁴⁹ Jacques Le Goff, *Saint Louis*, p. 121.

⁵⁰ Despre opera teologică, socială și monastică a Sfântului Bernard de Clairvaux, vezi Georges Duby, *Saint Bernard. L'art cistercien*, Paris, Flammarion, 2017.

⁵¹ Abația de la Cârța, fondată în 1202 cu încuviințarea regelui Ungariei Andrei al II-lea, a devenit cea mai estică abație din rețeaua de așezăminte monahale cisterciene. Ea a fost abandonată

„rețea” ce lega „abațiile-mamă” de „abațiile-fiice” permitea o suficientă flexibilitate a noilor așezăminte, fără însă a neglija unitatea ordinului în materie de reguli monahale, reguli arhitecturale și de ornamentație, de studiu și muncă neobosită. Astfel, primele „abații-fiice” (La Ferté, Pontigny, Clairvaux și Morimond) au dat naștere unor linii teritoriale impresionante de-al lungul și latul Europei.

La fel, nu era neobișnuit ca regi și împărați să facă donații unor abații ce nu se aflau neapărat în interiorul granițelor politice ale domeniului lor. Pe măsură ce prestigiul unei mănăstiri crește, asocierea puterii nobiliare cu aceasta este mai utilă imaginii nobiliare. Acesta este cazul abației benedictine de la Cluny, din Burgundia, închinată Sfinților Petru și Pavel. Urmând regula Sfântului Benedict, fiind consfințită drept nesupusă altei puteri decât cea papală de către papii Grigore al V-lea și Ioan al XIX-lea, biserica burgundă va deveni și ea centrul unei vaste rețele de mănăstiri și schituri de-a lungul și latul Europei catolice, iar după prima cruciadă, chiar și în Țara Sfântă.⁵² Prin ascensiunea unor călugări clunisieni la scaunul Pontifical, Cluny are deja pretenția, dacă nu anvergura, unei biserici universale.⁵³ Acestei mănăstiri, regii Angliei, Navarei și Castiliei îi conferă de-a lungul secolelor numeroase daruri, necesare întreținerii și extinderii sale.⁵⁴ Pe de-o parte, abația ia parte la efortul monarhilor de a recuceri politic și militar Peninsula Iberică de sub dominația musulmană. Pe de altă parte, abația devine un instrument de politică ecleziastică și contribuie la impunerea liturghiei romane în detrimentul influențelor culturale arabe.⁵⁵ Întreținându-se din donații, abația de la Cluny vedea regatele spaniole ca feude tributare, aurul primit în dar fiind esențial extinderii edificiului religios (mai ales în cea de-a treia etapă a construcției).⁵⁶

Cele două mănăstiri de inspirație benedictină, Cluny și Cîteaux, diferă nu doar în strictețea regulii monahale impusă în secolul al VI-lea de Sfântul Benedict, ci și în tipul de economie pe care se bazează. Nu doar că cistercienii înăspresc regula monahală, schimbând accentul de pe conviețuirea în comunitatea monastică (cenobitism) pe înclinația contemplativă și ascetică, pe munca zilnică susținută și pe renunțarea la activitatea pastorală. Prin accentul pus pe reclusiune, pe regula tăcerii și pe rugăciune, ei se apropie de cei mai stricți dintre pustinici, grupați în ordinul de la Saint-Pierre-de-Chartreuse inspirat de Sfântul Bruno. Dar cistercie-

în 1474, la ordinul regelui Ungariei Matei Corvinul. Din punct de vedere arhitectonic, abația era construită după regulile planului pătrat de bază și ale goticului timpuriu ce se desprindea treptat de modelul romanic, arcul frânt înlocuind bolta romanică. La Cârța se păstrează încă o parte din zidurile navei bisericii mănăstirii. Mănăstirea era supusă mănăstirii-mamă de la Igrăș („Hégérieux” în franceză, azi în județul Timiș, dioceza Seghedin-Cenad), la rândul ei fiică a mănăstirii-mamă de la Pontigny. Abația de la Igrăș a fost fondată în 1179 de soția regelui Ungariei, Bela al III-lea. Aici sunt înmormântați regele Ungariei, Andrei al II-lea și soția sa, Yolande de Courtenay. Mănăstirea și-a încetat activitatea în 1526, ca urmare a ocupației otomane ce a survenit înfrângerii ungare de la Mohács.

⁵² Dominique Iogna-Prat, *Ordonner et exclure. Cluny et la société chrétienne face à l'hérésie, au judaïsme et à l'islam (1000-1150)*, Paris, Flammarion, 2000, p. 37.

⁵³ *Ibidem*, p. 39.

⁵⁴ Fernand Braudel, *Ecrits sur l'histoire (II)*, Paris, Flammarion, 1993.

⁵⁵ Dominique Iogna-Prat, *Ordonner et exclure*, p. 37.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 38.

nii revalorizează munca fizică și auto-suficiența, spre deosebire de călugării de la Cluny, ce se bazează pe dijma, censul și claca țăranilor ce le sunt aserviți, în afară de donațiile pe care le primesc pentru slujbele de înmormântare.

În contrast și în concurență cu abația de la Cîteaux, Cluny devine un „refugiu de pietate” în fața lumii violente și averse, un azil de credință destinat tuturor călugărilor din afara ordinului, dar și tinerilor din familiile nobiliare ce sunt gata să treacă la stilul de viață și la virtuțile monahale. Deja din 931, bula papală emisă de papa Ioan al VI-lea le conferea călugărilor exteriori mănăstirii drept de azil la Cluny. A doua bulă papală destinată mănăstirii, emisă în 1024 de papa Ioan al XIX-lea, definește în mod clar Cluny drept *domus pietatis*.⁵⁷ În fine, în 1097, papa Urban al II-lea reînnoia acest privilegiu și-l extindea și în favoarea preoților obișnuiți, dotând mănăstirea cu posibilitatea găzduirii universale, un *locus totius religionis*, deschis laicilor, preoților și călugărilor.⁵⁸ Ca atare, nu este deloc surprinzător să vedem la Cluny combinația dintre cenobitism și sihăstrie, participând la reforma Bisericii occidentale și la mișcarea contestatară de fugă din fața lumii, cu unii călugări ce practică retragerea sihastră (pe perioada postului) cu predica adresată laicilor (din timpul peregrinărilor).⁵⁹

Din acest punct de vedere, călugării de la Cluny, cu monahismul lor tradițional, sunt mai aproape de tipul de interacțiune dezvoltat de ordinele călugărilor „cerșetori”.⁶⁰ Cei din urmă, dominicani și franciscani, preoți itineranți, predică cuvântul Domnului în orașele ce-și iau un nou avânt în secolul al XIII-lea, chemând la renunțarea la tentația banilor, distracțiilor și comodității urbane.⁶¹ Acești noi călugări „cerșetori” se adaugă numeroaselor mișcări religioase de reformă din perioada gregoriană, reformă ce încununează procesul de raționalizare ce transformă societatea occidentală, un proces în care toate domeniile vieții sociale au fost, în final, creștinate și pe care Biserica le-a luat în stăpânire.⁶²

De aici provine și această tensiune dintre prosperitatea în creștere a orașelor și asceza în creștere din rândurile clerului și ale laicilor practicanți.⁶³ De aici derivă și tendința de reînnoire a Bisericii occidentale, latine, de după Schisma Orientală din 1054, când tradiția dreptei credințe a fost abandonată Răsăritului fostului Imperiu creștin. În fața noii creșteri urbane, a prosperității regăsite a orașelor, după lunga decădere de la începutul Evului Mediu,⁶⁴ în fața noilor constrângeri și oportunități politice, papalitatea era nevoită să reformeze întreaga Biserică, reorganizând mă-

⁵⁷ *Ibidem*, p. 46.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 47.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 55.

⁶⁰ Despre importanța vieții apostolice deschisă laicilor, nu doar preoților, despre refuzul sclaviei banilor și al războaielor fratricide, prin predica și exemplul personal oferit de Sfântul Francisc de Assisi, vezi Jacques Le Goff, *Saint François d'Assise*, Paris, Gallimard, 1999.

⁶¹ Dominique Iogna-Prat, *Ordonner et exclure*, p. 44.

⁶² *Ibidem*, p. 43.

⁶³ Pentru analiza acestei tensiuni, vezi Jacques Le Goff, *La bourse et la vie. Economie et religion au Moyen Âge*, Paris, Fayard, 2011.

⁶⁴ Pentru perioada de declin urban ce urmează prăbușirii civilizației antice occidentale și renașterea urbană ce începe în secolul al X-lea, vezi Henri Pirenne, *Les villes du Moyen Âge*, Paris, éditions Nouveau Monde, 2017.

năstirile, recodificând atât cutumele specific liturgice, cât și pe cele relative la viața materială a comunităților monastice. „Cutumele lui Bernard” și „Cutumele lui Ulrich” vor reglementa pentru multă vreme organizarea internă a Ordinului Benedictin reformat de la Cluny, atât în organizarea sa internă, cât și în relația sa cu comunitățile exterioare atrase de noua vigoare a reformei ecleziastice.⁶⁵

Dar tensiunea dintre prosperitatea economică regăsită și asceza religioasă nu este vizibilă doar în predicile preoților și episcopilor, ci și în atitudinile față de cruciade și cuceriri militare. Deja Gioacchino da Fiore dădea tonul schimbării de atitudine,⁶⁶ punând accentul mai mult pe convertirea necredincioșilor decât pe cucerirea teritoriilor lor și alungarea acestora. Revoluția internă a conștiințelor, subliniază Le Goff, ce lucrează deja de un secol în inimile și mințile creștinilor, transformă obiectivele cruciadei.⁶⁷ Nu doar geografia exterioară s-a schimbat, ci și cea interioară. Pe de-o parte, cruciadele s-au restrâns la teritoriul european, la frontierele amenințate de prusaci, tătari, cumani, dar și la Reconquista spaniolă și la combaterea ereziilor interne.⁶⁸ Pe de altă parte, creștinul poate descoperi în inima sa Ierusalimul ceresc, ceea ce face mai puțin stringentă cucerirea Ierusalimului pământesc, anume supunerea, alungarea sau uciderea musulmanilor. Astfel, spiritul misionar se strecoară în spiritul cruciadei, franciscanii și chiar Francisc de Assisi personal dând cruciadei o nouă orientare, creștinii fiind apoi îndrumați pe acest drum de hotărârile Consiliului de la Lyon din 1245.⁶⁹ Odată cu prosperitatea, occidentalii se simt tot mai atașați de bunurile materiale și morale ce cresc chiar în sânul creștinătății din Occident, ce le păstrează și le folosește pasiunile, orientându-i către progres cultural și artistic, progres în securitatea feudelor și în guvernarea noilor state ce stau să se nască.⁷⁰

Deja Europa occidentală se departe de ordinele militaro-monastice, precum teutonii, misionari creștini în periferia lituaniano-prusacă, fondatori de puternice state monahale. Organizată și reformată în profunzime de Biserică și de ordinele mănăstirești (mai ales cele ale „cerșetorilor”), creștinătatea occidentală, impulsivă intelectual de universități și de teologia scolastică, luptă împotriva ereziei, își reconfigurează economia, știința și practica religioasă, dă naștere unei economii mondiale (*Weltwirtschaft*) și unei piețe comune, cu centrul aflat la intersecția rutelor comerciale din Champagne, ce găzduia târguri de-a lungul întregului an.⁷¹ Calea către Renaștere era, astfel, începută.⁷²

⁶⁵ Dominique Iogna-Prat, *Ordonner et exclure*, p. 69.

⁶⁶ Despre Ioachim, starețul mănăstirii din Fiore, vezi Mircea Eliade, „Gioacchino da Fiore”, în *Insula lui Euthanasius*, București, Humanitas, 2008, pp. 322-328. Despre patriotismul lui Gioacchino da Fiore, vezi și Mircea Eliade, „Notă despre patriotism”, în *Fragmentarium*, București, Humanitas, 1994.

⁶⁷ Jacques Le Goff, *Saint Louis*, p. 160.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*, p. 67.

⁷² Fernand Braudel, *Le Modèle italien*, Paris, Flammarion, 1994.

Bibliografie / Bibliography:

- Bloch, Marc, *Les rois thaumaturges*, Paris, Armand Colin, 1961.
- Braudel, Fernand, *Écrits sur l'histoire (II)*, Paris, Flammarion, 1993.
- Braudel, Fernand, *Le Modèle italien*, Paris, Flammarion, 1994.
- Cardini, Franco, *Europe et Islam. Histoire d'un malentendu*, Paris, Seuil, 2002.
- Contamine, Philippe, *Azincourt*, Paris, Gallimard, 2013.
- Duby, Georges, *Anul 1000*, Iași, Polirom, 1996.
- Duby, Georges, *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*, București, Meridiane, 1998.
- Duby, Georges, *Guerriers et paysans, VIIe – XIIIe siècle. Premier essor de l'économie européenne*, Paris, Gallimard, 1973.
- Duby, Georges, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe – XVe siècles)*, Paris, Flammarion, 1977.
- Duby, Georges, *Le dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214*, Paris, Gallimard, 1973.
- Duby, Georges, *Saint Bernard. L'art cistercien*, Paris, Flammarion, 2017.
- Duby, Georges, *Seigneurs et paysans. Hommes et structures du Moyen Âge (II)*, Paris, Flammarion, 1988.
- Eliade, Mircea, *Fragmentarium*, București, Humanitas, 1994.
- Eliade, Mircea, *Insula lui Euthanasius*, București, Humanitas, 2008.
- Eliade, Mircea, *Le sacré et le profane*, Paris, Gallimard, 1965.
- Evola, Julius, *Misterul Graalului*, București, Humanitas, 2008.
- Faucillon, Henri, *L'Art d'Occident* (vol. 2, *Le Moyen Âge gothique*), Paris, Armand Colin, 1955.
- Iogna-Prat, Dominique, *Ordonner et exclure. Cluny et la société chrétienne face à l'hérésie, au judaïsme et à l'islam (1000-1150)*, Paris, Flammarion, 2000.
- Kantorowicz, Ernst H., *Cele două corpuri ale regelui. Un studiu asupra teologiei politice medievale*, Iași, Polirom, 2014.
- Le Goff, Jacques, *La bourse et la vie. Économie et religion au Moyen Âge*, Paris, Fayard, 2011.
- Le Goff, Jacques, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, Flammarion, 2008.
- Le Goff, Jacques, *Saint François d'Assise*, Paris, Gallimard, 1999.
- Le Goff, Jacques, *Saint Louis*, Paris, Gallimard, 1996.
- Pirenne, Henri, *Les villes du Moyen Âge*, Paris, éditions Nouveau Monde, 2017.
- Pirenne, Henri, *Mahomed și Carol cel Mare*, București, Meridiane, 1996.